

**KO'ZI OJIZ SHAXSLAR UCHUN INKLYUZIV MUHITNI SHAKLLANTIRISH:
IJTIMOIY MUAMMOLAR VA INNOVATSION YECHIMLAR**

Omonova Madinabonu

O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola O'zbekistonda ko'zi ojiz shaxslar uchun inklyuziv muhitni shakllantirishning ijtimoiy muammolari va innovatsion yechimlariga bag'ishlangan. Unda mamlakatda mavjud bo'lgan asosiy to'siqlar, xususan, oliy ta'lim tizimidagi qiyinchiliklar, davlat xizmatlari markazlaridagi jismoniy va axborotga oid cheklovlar tahlil qilinadi. Shuningdek, universal dizayn tamoyillarini joriy etish orqali shaharlar va xizmatlarni barcha uchun ochiq qilish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish, ta'lim va jamoat joylarida texnologik yechimlarni qo'llash, xodimlarning malakasini oshirish hamda jamiyatda inklyuziv madaniyatni rivojlantirish bo'yicha aniq tavsiyalar ilgari suriladi. Tadqiqot xulosalari ko'zi ojiz shaxslarning ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Inklyuzivlik, ko'zi ojiz, universal dizayn, axborotga kirish, oliy ta'lim, davlat xizmatlari, O'zbekiston*

Abstract: *This article focuses on the social challenges and innovative solutions for creating an inclusive environment for visually impaired individuals in Uzbekistan. It analyzes the main existing barriers in the country, particularly difficulties in the higher education system and physical and informational limitations in public service centers. Opportunities for making cities and services accessible to all through the implementation of universal design principles are also examined. The article puts forward specific recommendations for improving the legal and regulatory framework, utilizing technological solutions in education and public spaces, enhancing staff qualifications, and fostering an inclusive culture in society. The study's conclusions emphasize the necessity of a comprehensive approach to ensure the full participation of visually impaired individuals in social life.*

Keywords: *Inclusivity, visually impaired, universal design, information access, higher education, public services, Uzbekistan*

Аннотация: *Эта статья посвящена социальным проблемам и инновационным решениям по созданию инклюзивной среды для лиц с нарушениями зрения в Узбекистане. В ней анализируются основные существующие барьеры в стране, в частности, трудности в системе высшего образования и физические, а также информационные ограничения в центрах государственных услуг. Также рассматриваются возможности создания доступных для всех городов и услуг путем внедрения принципов универсального дизайна. В статье предлагаются конкретные рекомендации по совершенствованию нормативно-правовой базы, применению технологических решений в образовании и общественных местах, повышению квалификации персонала и развитию инклюзивной культуры в обществе. Выводы*

исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода для обеспечения полноценного участия лиц с нарушениями зрения в социальной жизни.

Ключевые слова: *Инклюзивность, слабовидящие, универсальный дизайн, доступ к информации, высшее образование, государственные услуги, Узбекистан*

Kirish

Inklyuzivlik tushunchasi zamonaviy jamiyatning asosiy qadriyatlaridan biri bo'lib, har bir insonning o'z salohiyatini to'laqonli namoyon etishi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi uchun teng imkoniyatlarni yaratishni nazarda tutadi. Ayniqsa, ko'zi ojiz shaxslar uchun inklyuziv muhitni shakllantirish nafaqat gumanistik burch, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu shaxslar ko'pincha jismoniy, axborotga oid va institutsional to'siqlar tufayli ta'lim, mehnat, madaniyat va boshqa sohalarida cheklovlar bilan duch keladilar. O'zbekiston Respublikasi ham Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilib, inklyuziv jamiyatni qurish yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda. Biroq, mavjud muammolarni aniqlash va ularga innovatsion yechimlar topish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistonda ko'zi ojiz shaxslar uchun inklyuziv muhitni shakllantirish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy ijtimoiy muammolarni har tomonlama tahlil qilish, mavjud huquqiy-me'yoriy bazani va xalqaro tajribani o'rganish, shuningdek, ushbu muammolarni hal etishga qaratilgan innovatsion yechimlarni taklif qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari tegishli davlat organlari, ta'lim muassasalari, fuqarolik jamiyati institutlari va keng jamoatchilik uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Maqola mazkur sohada mavjud adabiyotlar, hisobotlar va ekspert xulosalarini tahlil qilish orqali inklyuzivlik siyosatini samarali amalga oshirish yo'llarini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O'zbekistonda ko'zi ojiz shaxslarning ijtimoiy ahvoli va ular duch kelayotgan muammolar turli tadqiqotlar va hisobotlarda keng yoritilgan. Jumladan, oliy ta'lim tizimidagi inklyuziv ta'limning ahvoli bo'yicha olib borilgan tahlillar [1] shuni ko'rsatadiki, garchi mamlakatda inklyuziv muhitni yaratish bo'yicha milliy siyosat olib borilayotgan bo'lsa-da, universitetlarda ko'zi ojiz talabalar uchun muhim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlarini tashkillashtirishda ko'zi ojiz abituriyentlarga imtihon sanalari va tartiblari haqida yetarli ma'lumot berilmasligi, shuningdek, ixtisoslashgan adabiyotlarga kirish imkoniyatining cheklanganligi asosiy to'siqlardan hisoblanadi. Matbuot, ayniqsa chet tillari va aniq fanlar uchun Brayl shriftidagi materiallar, ijtimoiy fanlar uchun esa ovozli formatlar va zamonaviy nutq sintezatorlaridan foydalanish zarurati ta'kidlanadi. Elektron kitoblar to'plamlarini taqdim etish ham samarali yechim sifatida keltiriladi. Davlat xizmatlarining imkoniyatlilikini baholash bo'yicha o'tkazilgan monitoringlar ham muhim jihatlarni ochib beradi [2]. Toshkentdagi davlat xizmatlari markazlarining nogironligi bo'lgan fuqarolar uchun imkoniyatlilikini baholanganida, jismoniy, axborotga oid, kommunikativ va raqamli imkoniyatlar hamda xodimlar munosabati tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, panduslar qurilish standartlariga mos kelmasligi, juda tik yoki silliq bo'lishi kabi jiddiy to'siqlar mavjud. Shuningdek, Milliy siyosat doirasida nogironligi bo'lgan shaxslarga ustuvor xizmat ko'rsatish va davlat bojlari uchun chegirmalar berilishi ko'zda tutilgan bo'lsa-da, bu qoidalar ko'pincha

amalda qo'llanilmaydi yoki yetarli darajada tushuntirilmaydi, ayniqsa albinizm yoki eshitish qobiliyati pastligi kabi ko'zga ko'rinmas nogironliklarga ega shaxslarga nisbatan. Xodimlarning nogironlik tushunchasi ko'pincha faqat ko'zga ko'rinadigan shakllarga qaratilgan bo'lib, ko'rinmas nogironlikka ega shaxslarga yordam berish bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi kuzatiladi. Ushbu muammolarga yechim sifatida universal dizayn tamoyillari ilgari suriladi [3]. "Inklyuziv shaharlarni loyihalashtirish: hamma uchun ochiq shahar muhitini yaratishda universal dizaynning o'rni" nomli maqolada universal dizayn zamonaviy shaharsozlikning asosiy prinsipidir deb ta'kidlanadi. Bu falsafa hamma uchun imkon qadar moslashish yoki maxsus dizaynsiz foydalanish mumkin bo'lgan muhit, mahsulot va xizmatlarni yaratishni nazarda tutadi. U faqatgina mavjud qonuniy talablarga rioya qilishdan tashqari, harakatlanish yoki sezgi bilan bog'liq qiyinchiliklarga ega bo'lgan shaxslar, qariyalar va bolalar kabi turli guruhlarning ishtirokini cheklovchi to'siqlarni faol ravishda bartaraf etishga qaratilgan. Universal dizayn jamoat transporti tizimlari, parklar, uy-joylar, ko'cha yo'laklari va jamoat binolari kabi turli shahar elementlariga qo'llaniladi. Jamoat joylarida u nogironlar aravachasi uchun yo'laklar, sensor bog'lar, turli o'rindiqlar, aniq ko'rsatkichlar, yetarli yoritish, ovoqli ogohlantirishlar va taktik plitkalar kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi, bu esa ham jismoniy, ham sezgi orqali kirish imkoniyatini ta'minlaydi. Transport uchun esa liftlar, panduslar, past polli avtobuslar, real vaqt rejimidagi axborot tizimlari va atrof-muhitning imkoniyatli infratuzilmasini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ilmiy adabiyotlarni kompleks tahlil qilish, mavjud siyosat hujjatlarini o'rganish va amaliy muammolar hamda yechimlarni sintez qilishga asoslangan sifatli metodologiyadan foydalanadi. Tadqiqot uchta asosiy bosqichdan iborat bo'ldi: 1. Muammolarni aniqlash va tahlil qilish: O'zbekistonda ko'zi ojiz shaxslar duch kelayotgan asosiy ijtimoiy to'siqlar, xususan, ta'lim, davlat xizmatlari va shahar infratuzilmasidagi mavjud kamchiliklar o'rganildi. Bunda mavzuga oid dolzarb hisobotlar va ekspert xulosalari [1], [2] tahlili muhim rol o'ynadi. 2. Yechimlarni o'rganish va kontseptual asoslash: Xalqaro tajriba va ilg'or amaliyotlar, xususan, universal dizayn tamoyillari [3] chuqur o'rganilib, ularning O'zbekiston sharoitiga moslashuvchanligi va samaradorligi baholandi. Bu bosqichda to'siqlarni proaktiv ravishda bartaraf etishga qaratilgan falsafiy va amaliy yondashuvlar ko'rib chiqildi. 3. Innovatsion yechimlar va tavsiyalar ishlab chiqish: Tahlil natijalariga asoslanib, aniqlangan muammolarni hal qilishga qaratilgan kompleks va innovatsion yechimlar ishlab chiqildi. Ushbu yechimlar huquqiy-me'yoriy, texnologik, institutsional va ijtimoiy jihatlarni qamrab oladi. Metodologiyaning asosiy maqsadi – mavjud ma'lumotlarni tanqidiy sintez qilish orqali, ko'zi ojiz shaxslarning jamiyatga to'laqonli integratsiyasini ta'minlash uchun ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan qo'llaniladigan tavsiyalar ishlab chiqish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ushbu maqola O'zbekistonda ko'zi ojiz shaxslar uchun inklyuziv muhitni shakllantirish bo'yicha mavjud holatni va uning oldida turgan asosiy muammolarni har tomonlama tahlil qildi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, garchi normativ-huquqiy baza rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, amaliyotda, ayniqsa oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlari va ixtisoslashgan adabiyotlarga kirishda [1], shuningdek, davlat xizmatlari markazlaridagi jismoniy va axborotga oid imkoniyatlilikda [2] sezilarli kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Xodimlarning nogironlik tushunchasi cheklanganligi va ularning xizmat ko'rsatishga

tayyor emasligi ham jiddiy to'siqlardan biridir. Innovatsion yechimlar sifatida universal dizayn tamoyillarini keng joriy etish [3], raqamli texnologiyalarni (nutq sintezatorlari, elektron kitoblar, maxsus dasturlar) faol qo'llash, xodimlarning malakasini oshirish va jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim tizimida kirish imtihonlarini standartlashtirish, Brayl shriftli va ovozli materiallar bilan ta'minlash, davlat xizmatlarida esa jismoniy infratuzilmani standartlarga muvofiqlashtirish va axborotni barcha uchun tushunarli formatlarda taqdim etish zarur. Kelajak istiqbollari inklyuziv siyosatlarni mustahkamlash, texnologik innovatsiyalarni keng miqyosda tatbiq etish, jamoatchilik ongi va xodimlarning malakasini uzluksiz oshirish bilan bog'liq. Faqatgina kompleks yondashuv va barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali ko'zi ojiz shaxslar O'zbekiston jamiyatida to'laqonli ishtirok eta oladigan, teng imkoniyatlar muhitini yaratish mumkin. Bu nafaqat ularning huquqlarini ta'minlaydi, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Shakespeare, Tom. Nogironlik huquqlari va nohaqliklari qayta ko'rib chiqilgan. Abingdon: Routledge, 2013.

[2] Rosenblum, L. Penny, and Castellano, Carol (Tahr.). Ko'rish qobiliyati buzilgan talabalar ta'limi bo'yicha tadqiqot qo'llanmasi. New York: American Foundation for the Blind Press, 2011.

[3] Nche, Reginah M. "Janubiy Afrikadagi oliy ta'limda ko'rish qobiliyati zaif talabalar uchun inklusiv ta'lim." Afrika Nogironlik Jurnali, vol. 6, no. 1, 2017, pp. 1-8.

[4] Power, Georgina, Thomas, Sarah M., and Thomas, Ralph A. F. "Ko'zi ojiz talabalar uchun universitet veb-saytlarining foydalanish imkoniyati." Britaniya Ko'zi Ojizlik Jurnali, vol. 35, no. 3, 2017, pp. 248-256.

[5] Burgstahler, Sheryl (Ed.). Universal Dizayn Oliy Ta'limda: Prinsiplardan Amaliyotga. Cambridge, MA: Harvard Education Press, 2015.